

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

Красовська Ольга Олександрівна

УДК 37.01

**ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ЗАСОБАМИ СИМВОЛІКИ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ**

13.00.01 – теорія та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1999

Дисертацією є рукопис

Дисертація виконана в	Рівненському економіко-гуманітарному інституті, Міністерство освіти України
Науковий керівник -	доктор педагогічних наук, професор, ДЕМ'ЯНЧУК Анатолій Степанович, Рівненський економіко-гуманітарний інститут, ректор
Офіційні опоненти -	доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України, ТХОРЖЕВСЬКИЙ Дмитро Олександрович, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедрою трудового навчання і креслення; кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, ХЛЄБНИКОВА Людмила Олександрівна, Інститут проблем виховання, старший науковий співробітник лабораторії естетичного виховання
Провідна установа -	Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра педагогіки, Міністерство освіти України, м.Тернопіль

Захист дисертації відбудеться “4” листопада 1999 р. о 14 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (252601, м.Київ, вул.Пирогова, 9)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252601, м.Київ, вул.Пирогова, 9)

Автореферат розісланий “3” жовтня 1999 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Рудницька О.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Досвід розбудови Української держави, закріплений у Конституції України, підтверджує, що наша країна є суверенною, правовою, демократичною державою, яка найвищою цінністю визнає людину. Відродження національної освіти в Україні, культурно-історичних цінностей нашого народу, традицій, звичаїв, глибоке осмислення взаємозв'язків національного і загальнолюдського, відмова від догматичної ідеології минулого спричинили складні зміни в свідомості громадян нашої держави.

Процес виховання громадянської самосвідомості - провідна проблема сучасної педагогічної науки і практики, що потребує всебічного і уважного вивчення, особливо, в учнів старшого шкільного віку. Актуальність її дослідження зумовлена необхідністю створення нової системи громадянського виховання учнівської молоді, заснованої на ідеї розвитку самосвідомості особистості у незалежній державі. Провідними настановами у докорінній перебудові системи освіти і виховання є: Конституція України, Закони України "Про громадянство України", "Про освіту", Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ ст.").

Важливі стратегічні завдання та шляхи реформування національної системи освіти і виховання визначено в Державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ ст."). Головна мета виховання вбачається в набутті молодшим поколінням соціального досвіду, успадкуванні духовних надбань українського народу, досягненні високої культури міжнаціональних взаємин, формуванні у молоді незалежно від національної приналежності особистісних рис громадян України. Одним із шляхів реформування змісту освіти і виховання є прилучення школярів до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української та світової культури, вивчення етнічної історії українців та інших народів нашої держави.

Аналіз історико-філософських джерел свідчить, що теоретико-методологічні основи громадянського виховання беруть початок в давніх античних культурах. Засадні цінності громадянського суспільства склалися під впливом гуманістичних ідей мислителів різних епох: Сократа, Платона, Арістотеля, Франсуа Рабле, Томазо Кампанелли, Яна Амоса Коменського. Їх розвиток на національному ґрунті плекали Мелетій Смотрицький, Феофан Прокопович, Іван Вишенський, Григорій Сковорода.

Проблема громадянського виховання засобами народної педагогіки на основі національних і загальнолюдських моральних цінностей розкривається в працях К.Ушинського, Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова, І.Франка, Б.Грінченка, С.Русової, М.Грушевського.

Вивчення фундаментальних історико-теоретичних першоджерел переконливо свідчить про те, що протягом століть і тисячоліть українська національна система освіти і виховання нагромадила цінний матеріал, виробила систему формування громадянина, в якій усі складові перебувають у

тісному взаємозв'язку. Свідченням тому є ряд важливих праць та наукових розробок українських педагогів ХХ-го ст. Г.Вашенка, А.Макаренка, В.Сухомлинського, М.Стельмаховича.

Психологічні аспекти самоусвідомлення в юнацькому віці розкриваються в працях вчених-психологів: А.Андрєєвої, Л.Божович, А.Ковальова, І.Кона, Л.Мнацаканян, С.Рубінштейна, Л.Фрідмана та І.Кулагіної, П.Чамати, І.Чеснокової.

Проблемі становлення національної самосвідомості та громадянських якостей сучасної молоді в умовах розбудови української державності присвячені окремі наукові дослідження та публікації М.Боришевського, О.Вишневського, П.Ігнатенка, Н.Косаревої, Л.Крицької, І.Мельникової, В.Поплужного, Б.Ступарика, О.Сухомлинської, Ю.Руденка, Б.Чижевського, К.Чорної.

Національна культура, народне мистецтво та його символіка є органічними складовими цілісної системи української етнопедагогіки. Завдяки символічній, образній мові мистецтва ми пізнаємо історію, світогляд, моральні вартості наших предків. У народному мистецтві суспільні ідеї зливаються з естетичними у нероздільну єдність, котра має унікальні можливості впливу на особистість старшокласника та формування його громадянської самосвідомості.

Вивчаючи українське мистецтво, дослідники Є.Антонович, Л.Левчук, О.Найден, В.Щербаківський зауважили, що цінності нашого народу знайшли своє втілення в самобутній символіці. Проблема символіки постійно привертала увагу науковців: істориків (Д.Антонович), мовознавців (О.Потебня), філософів (О.Лосєв, Л.Левчук), мистецтвознавців (В.Щербаківський), етнографів (В.Скуратівський, М.Ткач). Однак, можливості виховного впливу символіки українського народного мистецтва на процес виховання громадянської самосвідомості старшокласників не були досліджені у вітчизняній педагогічній науці. Актуальність цієї проблеми і недостатність її вивчення зумовили вибір теми дослідження “Виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України”, визначення об'єкта, предмета дослідження, формування гіпотези, мети і завдань наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дане дослідження входить до комплексного плану і наукової комплексної програми Рівненського економіко-гуманітарного інституту “Система виховання учнівської та студентської молоді на ідеях миру у навчально-виховному процесі школи і вузу”.

Об'єкт дослідження: громадянське виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл та гімназій.

Предмет дослідження: процес виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України.

Мета дослідження: вивчити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити зміст, форми і методи виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України.

Гіпотеза дослідження: процес виховання громадянської самосвідомості старшокласників буде ефективним за таких психолого-педагогічних умов:

* якщо процес включення учнів старших класів у навчально-виховну діяльність спиратиметься на сукупність настанов, положень, національних та загальнолюдських цінностей, відображених у символіці українського народного мистецтва, що дозволяють учителям шкіл та гімназій розкривати зміст громадянського виховання на основі конкретних уявлень про розвиток Української держави та творче формування учня, а майбутні громадяни відчуватимуть внутрішню потребу в самоудосконаленні та розвитку власних громадянських якостей;

* цілеспрямованого впливу загальнолюдських та національних цінностей, відображених у символіці українського народного мистецтва на формування інтелектуального, емоційно-ціннісного, праксеологічного компонентів громадянської самосвідомості старшокласників у таких психолого-педагогічних умовах: ПОДИВ - ПІЗНАННЯ - ЕМОЦІЙНО-ОЦІНЮЮЧИЙ ВІДГУК - ТВОРЧИСТЬ;

* широкої ерудиції вчителя в питаннях мистецтва та здатності реалізовувати соціально-педагогічні функції символіки народного мистецтва України у навчально-виховному процесі.

Завдання дослідження:

- узагальнити історико-педагогічні аспекти досліджуваної проблеми в теорії і практиці педагогіки;
- уточнити сутність поняття “громадянська самосвідомість” старшокласників;
- визначити критерії та рівні розвитку громадянської самосвідомості учнів старших класів на різних етапах дослідно-експериментальної роботи;
- обґрунтувати зміст, форми, методи та педагогічні умови, які забезпечують ефективність процесу виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України;
- експериментально перевірити педагогічну результативність запропонованих методичних рекомендацій щодо виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України.

Методологічними засадами дослідження є ідеї і принципи вітчизняної та світової гуманістичної філософії: принцип діалектичної єдності загальнолюдського і національного в культурі, принцип неповторності особистості учня як суб’єкта виховання, принцип активності, історизму, єдності чуттєвого і раціонального, теорії і практики, невичерпності об’єкта пізнання, конкретності істини; Конституція України, Закони України: “Про громадянство України”, “Про освіту”, Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI ст.”).

Теоретичними джерелами виступили концептуальні положення про єдність естетичного і морального виховання, громадянського і політичного у формуванні особистості громадянина (І.Зязюн, О.Семашко), соціально-психологічні закономірності формування самосвідомості у юнацькому віці (А.Андрєєва, Л.Божович, І.Кон, П.Чамата, І.Чеснокова), культуру як основу виховання національної самосвідомості та світогляду громадянина України (М.Стельмахович, Ю.Руденко, О.Вишневський), сутність і засоби національного виховання (П.Ігнатенко, Н.Косарева, Л.Крицька, В.Поплужний).

Методи дослідження: теоретичні: аналіз джерел з досліджуваної проблеми шляхом вивчення філософської, психологічної, педагогічної та історичної літератури; емпіричні: спостереження, індивідуальні та колективні бесіди, інтерв'ювання, анкетування, вивчення шкільної документації, вивчення, узагальнення і систематизація педагогічного досвіду; педагогічний експеримент (констатуючий, формуючий, контрольний); математично-статистична обробка експериментальних даних.

Етапи дослідження.

На першому етапі (1994 - 1995 рр.) вивчалася наукова історична, педагогічна, психологічна, культурологічна література, проводилися спостереження за роботою вчителів, класних керівників, учнів старших класів шкіл та гімназій, студентів педагогічних та історико-філологічних факультетів; була сформульована проблема дослідження, розроблені мета, завдання і гіпотеза дослідження.

На другому етапі (1995 - 1997 рр.) розроблялася методика дослідження, планувалась і проводилася дослідно-експериментальна робота.

На третьому етапі (1997 - 1998 рр.) проводились аналіз, обробка і узагальнення матеріалу дослідження, оформлення роботи та вироблення науково-методичних рекомендацій.

Наукова новизна дослідження :

- * уточнено сутність поняття “громадянська самосвідомість”, визначено критерії її сформованості у старшокласників;
- * визначено та експериментально підтверджено сукупність психолого-педагогічних умов впровадження технології виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки українського народного мистецтва;
- * вперше теоретично обґрунтовано і практично апробовано доцільність нових підходів, шляхів впровадження змісту, методів і форм організації педагогічної технології виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України, яка стимулює цілеспрямований вплив загальнолюдських та національних цінностей на формування пізнавального, емоційно-ціннісного, праксеологічного компонентів громадянської самосвідомості старшокласників.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що зміст роботи, основні висновки, рекомендації щодо поліпшення процесу виховання громадянської самосвідомості старшокласників, можуть бути використані:

- * у процесі розробки та реалізації державної програми громадянського виховання учнівської молоді в Україні, різноманітних національних і регіональних програм, проектів виховання громадянської самосвідомості учнівської молоді;

- * при розробці курсів педагогіки, історії педагогіки, методики виховної роботи;

- * при програмуванні навчально-виховної роботи шкіл та гімназій, у процесі складання навчальних планів, програм, дидактичних та методичних посібників;

- * у розробці програми факультативного курсу “Українська художня культура”;

- * основні положення, які стосувалися виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами українського народного мистецтва **впроваджувались** у практику роботи гімназії №1, гуманітарної гімназії №2, ЗОШ №1, №13 м.Рівного; Кременецької ЗОШ №2 Тернопільської обл., Калуської ЗОШ №3 Івано-Франківської обл., Сатіївської ЗОШ Рівненської обл., Токарівської ЗОШ Житомирської обл.; Рівненського державного педагогічного інституту та Рівненського економіко-гуманітарного інституту (довідки №01-05/07-566, №93, №235, №167).

Особистий внесок здобувача: полягає у розробці та експериментальній перевірці системи педагогічних заходів, що забезпечують ефективність процесу виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України, у визначенні педагогічних умов і чинників громадянського самоусвідомлення старшокласників.

Апробація результатів: матеріали та результати дослідження доповідалися на Міжнародних (Рівне 1996 р., 1999 р.), Всеукраїнських (Київ-Рівне 1999 р.), міжрегіональних (Луцьк 1997 р., Рівне 1997 р., 1998 р.) науково-теоретичних та науково-практичних конференціях, на семінарах і курсах підвищення кваліфікації вчителів в обласному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Вірогідність результатів дослідження та основних висновків дисертаційної роботи забезпечувалася методологічною обґрунтованістю її вихідних теоретичних положень, застосуванням комплексу методів, адекватних об’єкту, предмету, меті та завданням; результатами експериментальної перевірки розроблених положень і рекомендацій, статистичною обробкою даних.

Публікації. За темою дослідження автором опубліковано 12 наукових праць загальним обсягом особистого внеску – 2,8 авторських друкованих аркушів, у т. ч. – 3 статті у провідних фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації.

Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та 10

додатків. Загальний обсяг дисертації становить 177 сторінок друкованого тексту. Робота містить 12 таблиць на 12 сторінках. Список використаних джерел налічує 226 літературних видань. 10 додатків містять 5 схем, 8 діаграм, 29 малюнків на 11 сторінках, анкети, тести, діагностичні карти-схеми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовується актуальність проблеми, визначаються об'єкт, предмет і мета роботи, формулюються гіпотеза, завдання дослідження, розкривається наукова новизна, практичне значення, етапи, апробація та впровадження результатів дослідження.

У *першому розділі* “Теоретичні засади виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України” визначаються основні етапи розвитку ідеї громадянського виховання на шляху становлення системи українського національного виховання; обґрунтовується компонентна структура громадянської самосвідомості та критерії її сформованості у старшокласників; простежується педагогічний вплив етнічних, національних та загальнолюдських цінностей, відображених у символіці українського народного мистецтва на становлення громадянськості підростаючого покоління; аналізується стан громадянського виховання старшокласників у сучасній школі та визначаються рівні сформованості громадянської самосвідомості на етапі констатуючого експерименту.

Проводячи дослідження, ми здійснили аналіз історичних, філософських, педагогічних джерел, що дозволив накреслити основні етапи розвитку ідеї громадянського виховання в українській педагогічній теорії і практиці виховання.

Перший етап становлення ідеї громадянського виховання пов'язаний із утвердженням державності на теренах України - Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (9-14 ст.). Гуманізуючим началом педагогічних пошуків у галузі громадянського виховання виступає ідея патріотизму, єдності Руської землі, морального удосконалення особистості, гуманізму, орієнтація на суспільно-корисні цінності (“Златоструй”, “Ізмарагд”, “Поученіє” Володимира Мономаха).

Українська національна система виховання досягла значних успіхів в епоху зародження козаччини та відновлення державного, економічного і культурного суверенітету України (15-18 ст.), яка відкриває *другий етап* становлення ідеї громадянського виховання. В цей час з'являються перші праці, присвячені проблемам громадянського виховання. Це твори видатних вчених Острозької та Києво-Могилянської академій: М.Смотрицького, І.Гізеля, Ф.Прокоповича, С.Полоцького, Г.Сковороди. Усвідомити необхідність примножувати суспільні, державні блага через самопізнання, розвиток своїх здібностей – ось мета виховної системи українських вчених-педагогів.

Відкритий діяльністю українських патріотів, що об'єднались 1848 року в Кирило-Мефодіїському братстві - М.Гулака, Т.Шевченка, М.Костомарова, П.Куліша, третього етапу розвитку ідеї громадянського виховання (кін. 18-го-19 ст.) був продовжений видатними діячами науки і освіти: В.Антоновичем, М.Костомаровим, М.Шашкевичем, І.Франком, Лесею Українкою, Б.Грінченком. Вони створили цілісну систему українознавства, яка складалася з окремих напрямків: археології, антропології, етнології, мовознавства, літературознавства, історіографії, економічної теорії. Завдяки просвітницькій діяльності української інтелігенції з 1890-х років в університетах, гімназіях, семінаріях та школах утворилися “громади”, що організовували бібліотеки, вели самоосвіту, виховували громадянську самосвідомість молоді.

Четвертим етапом розвитку педагогічної теорії громадянського виховання ми визначаємо перші десятиріччя ХХ-го століття, які дали поштовх новим ідеям патріотизму. Питаннями відродження національної освіти і виховання займалися М.Грушевський, В.Винниченко, І.Огієнко, С.Русова, С.Черкасенко, Г.Ващенко. Основними положеннями ідеї громадянського виховання цього періоду виступили такі: наповнення освітньо-виховної системи самобутнім національним змістом, основою якого є українська мова, культура, звичаї - складники духовності українського народу; необхідність орієнтації національної освіти та виховання на світовий рівень; виховання висококультурних педагогічних кадрів; формування творчої особистості в інтересах держави, враховуючи у вихованні єдність трьох складових елементів душі: розуму, почуттів і волі, плекання українського національного виховного ідеалу.

П'ятий етап датуємо 40-50-ми роками ХХ ст. В епоху культу особи і застою панували лженаукові, антигуманні ідеї, які привели до глибокої кризи у громадянському вихованні молоді. Ідея виховання громадянської самосвідомості не знайшла свого втілення в працях педагогів радянського періоду, винятком є лише творчість В.Сухомлинського (“Народження громадянина”, “Духовний світ школяра”).

Завершуючи аналіз становлення і розвитку ідеї громадянського виховання в українській педагогіці, підкреслимо особливості шостого етапу, який пов'язуємо з відновленням державної незалежності України. Вони визначаються можливостями використання надбань педагогічної теорії і практики національного виховання в нових історичних, політичних і соціальних умовах розбудови Української держави.

На сучасному етапі різні аспекти громадянського виховання підростаючого покоління розкрито в працях багатьох вітчизняних вчених: теоретико-методологічні основи проблеми громадянського виховання в умовах державотворення (О.Вишневський, П.Ігнатенко, Б.Чижевський, М.Ярмаченко); роль національних цінностей у громадянському вихованні (О.Сухомлинська, Л.Крицька, В.Оржеховська); особливості народознавчого підходу до виховання підростаючого покоління (П.Ігнатенко, Н.Косарева, В.Поплужний, Ю.Руденко, М.Стельмахович); пошуків суспільного

виховного ідеалу (В.Москалець, Г.Софінська, Є.Сявавко, О.Терещенко); психолого-педагогічних особливостей формування громадянина (І.Бех, М.Боришевський); формування світогляду громадянина України, національної та громадянської самосвідомості (О.Вишневський, Ю.Руденко, К.Чорна).

Особливої уваги у вихованні громадянської самосвідомості потребує старший шкільний вік. Визначаючи юнацький вік як найсприятливіший для формування громадянської самосвідомості, більшість педагогів, психологів та соціологів виділяють такі його особливості: свідому потребу поповнення своїх знань, становлення власних поглядів і переконань, чіткої громадянської позиції; прагнення самостійності; потребу саморозвитку і самовдосконалення.

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури, узагальнення педагогічного досвіду ми прийшли до висновку, що громадянська самосвідомість – це властивість особистості, що виявляється в єдності таких компонентів: пізнавального, емоційно-ціннісного, праксеологічного.

Спираючись на положення Ю.Руденка, що “культурні традиції народу є визначальним чинником виховання громадянської самосвідомості особистості на сучасному етапі розбудови нашої державності”, ми вирішили, що її становлення відбувається паралельно з формуванням окремих, значущих якостей особистості, які дають змогу обґрунтувати змістовну сторону означеної трикомпонентної структури громадянської самосвідомості, визначити її критерії.

Пізнавальний компонент громадянської самосвідомості охоплює: розвиненість інтелектуальної сфери, прагнення свідомого поповнення своїх знань; наявність світогляду громадянина України, що включає систему знань та норм і правил поведінки у суспільстві; усвідомлення необхідності застосовувати їх на практиці; розуміння свого генезису, державно-патріотичний рівень національної свідомості.

Критеріями емоційно-ціннісного компонента виступили: сформованість національних та патріотичних почуттів, переживання особистістю позитивного емоційного ставлення до національної духовної та матеріальної культури, інтерес і бажання постійно поповнювати свої знання про твори національного мистецтва, здатність відгукуватись на прояви прекрасного в житті; особисте занепокоєння проблемами національного державотворення; здатність оцінювати явища та прояви сучасного суспільного життя в Україні, свою та чужу поведінку, взаєморозуміння, взаємоповага до інших націй.

Праксеологічний компонент громадянської самосвідомості характеризується: сформованістю виконавських вмінь та навичок, здатністю застосовувати знання та вміння в різних видах практичної діяльності, дотриманням норм і правил поведінки в родині та суспільстві; спрямованістю своїх прагнень у майбутнє, наявністю ідеї української державності, прагненням до

соціальної творчості, здатністю приймати цінності загальнолюдські та національні до власної системи життєвих орієнтирів та керуватися ними в діяльності;

Отже, громадянська самосвідомість - це складний процес усвідомлення особистістю своєї громадянської сутності, оцінювання себе як патріота незалежної України, що проявляється в соціально-значущій діяльності, спрямованій на розвиток Батьківщини. Нова система громадянського виховання повинна охопити процес формування усіх складових громадянської самосвідомості у тісній взаємодії.

Одним із важливих чинників виховання громадянської самосвідомості старшокласників ми вважаємо національні та загальнолюдські цінності, що яскраво та образно відображені в українській художній культурі. Враховуючи те, що пізнання національних і загальнолюдських цінностей у контексті художньої культури та специфіка їх сприйняття має свої особливості, ми прагнули в структурі народного мистецтва знайти елементи виховного впливу. Такими чинниками, на наш погляд, є засоби образної виразності народного мистецтва - символіка кольору та художніх образів.

Символ у мистецтві виступає для позначення певних конкретних чи абстрактних понять, використовується для збереження та передачі інформації, естетичних цінностей, ідеї художнього твору. Здатність символіки умовно, за допомогою наочного образу передавати сконцентрований у ній узагальнений зміст, цілеспрямовано впливати на свідомість людини обумовили її застосування в різноманітних сферах людського життя. Крім того, можливість за допомогою символіки позначати складні поняття, явища простими, зовнішньо привабливими предметами, образами і впливати на формування у підростаючого покоління світоглядних понять, уявлень зумовила її використання в різних системах виховання.

Основою для формування цінностей особистості громадянина Української держави є морально-світоглядні цінності рідного народу та всього гуманістичного людства. Пізнаючи знакову сутність української обрядово-релігійної, християнської, державної, регіональної, символіки кольору, яка знайшла своє втілення у творах народного мистецтва, ми досягаємо цінності таких рівнів: вічні (добро, любов, правда, віра, надія, гідність, краса); національні (ідея самостійності і державності України, відродження національної свідомості та гідності, визнання національних та державних символів, пошана до української культури і мови, історична пам'ять); демократичні (соціальна гармонія, повага до прав людини, правова свідомість, самовідповідальність, рівність); сімейні (подружжя вірність і любов, оберігання цілості сім'ї, піклування про дітей і старших, працьовитість, гостинність, культ предків); цінності особистого життя (працьовитість, мужність, оптимізм, творчий потенціал, терпеливість, здоровий спосіб життя, здатність на самореалізацію).

Засвоюючи зміст символіки народного мистецтва українська молодь має збагачуватись положеннями, ідеями, цінностями національного і загальнолюдського рівня. Засвоєні ж таким шляхом цінності трансформуються у моральні орієнтири свідомої особистості громадянина. Це той компонент структури, який є стрижнем самосвідомості, навколо якого обертаються помисли, почуття людини. В цьому полягає специфіка ціннісного підходу до проблеми виховання громадянської самосвідомості особистості засобами символіки народного мистецтва України.

На етапі констатуючого дослідження (1994-1995 р.р.) ми вирішували такі завдання: вивчення стану громадянського виховання старшокласників у педагогічній практиці загальноосвітньої школи та гімназії; визначення рівнів громадянської самосвідомості старших школярів та їхніх естетичних інтересів.

Об'єктивна характеристика стану громадянського виховання дана на основі аналізу її змісту, форм, методів і засобів роботи сучасних шкіл та гімназій. Проведення дослідження здійснювалося шляхом вивчення матеріалів педагогічних рад, змісту планів виховної роботи, спостереження виховних заходів у старших класах; анкетування вчителів, учнів, батьків з метою виявлення параметрів прояву громадянських якостей старшокласників та їх самооцінки школярами; проведення бесід з педагогами та дітьми; аналізу творчої діяльності старшокласників, з'ясування рівня підготовленості до вирішення завдань громадянського виховання студентів старших курсів педагогічного та історико-філологічного факультетів.

У констатуючому дослідженні брали участь 247 старшокласників експериментальних і 209 - контрольних класів гімназії №1 м.Рівне, гуманітарної гімназії м.Рівне, ЗОШ №3 м.Калуш Івано-Франківської області, Токарівської середньої школи Новоград-Волинського району Житомирської області, ЗОШ №2 м.Кременець Тернопільської області, Сатіївської середньої школи Млинівського району Рівненської області. У вибірку дослідження при анкетному опитуванні увійшли вчителі та куратори шкіл та гімназій, батьки.

У констатуючому експерименті було здійснено аналіз стану сформованості громадянської самосвідомості старшокласників контрольних та експериментальних класів. При цьому використовувалися методи: цілеспрямовані спостереження за організацією і змістом навчально-виховної роботи, комплексні методики обстеження, що охоплювали спостереження й аналіз дій та поведінки старшокласників у педагогічно модельованих ситуаціях та тих, що виникали стихійно; опитування, метод експертних оцінок. Експериментальні завдання пропонувалися диференційовано до кожного з компонентів громадянської самосвідомості (пізнавального, емоційно-ціннісного та праксеологічного).

Так, для діагностики пізнавального компонента громадянської самосвідомості старшокласникам було запропоновано відповісти на запитання анкети "Чи знаєш ти українське народне мистецтво?"; проводились письмові роботи з історії України, народознавства, літератури.

Метод сократівських бесід, що завершувався письмовим викладом учнівських думок, застосовувався для виявлення ціннісного ставлення школярів до проблем морально-етичного змісту: “У чому краса людини?”, “Світогляд і мораль”. Метою тестових завдань та педагогічно модельованих ситуацій було виявлення компетенції старшокласників щодо норм і правил поведінки у сучасному суспільстві.

За результатами аналізу було виділено три рівні сформованості громадянської самосвідомості старшокласників: достатній, середній та низький.

Низький рівень було зафіксовано у більшості учнів (експериментальних класів - 47,9 %, контрольних - 58,1%). Його характерною ознакою є те, що дані школярі виявляють слабкий інтерес до пізнання історичного минулого та сьогодення України, національної художньої культури. Як наслідок - нечіткі уявлення про розвиток суспільства та культурну спадщину нашого народу. Вони розуміють сутність національних та загальнолюдських цінностей, проте не завжди діють відповідно до цих моральних настанов. Їхня байдужість, емоційна індеферентність призводить до того, що серед спонукань до участі у громадській та творчій діяльності в учнів переважають ті, які є наслідком реагування на певні зовнішні розпорядження (вчителя, колективу), а не на внутрішні, породжені власним бажанням. Негативно ставляться, або ж зовсім не визначають своє ставлення до інших націй, народів.

Середній рівень сформованості громадянської самосвідомості (учні експериментальних класів - 39,5 %, учні контрольних - 32,4 %) характеризується тим, що в учнів склались переважно правильні знання соціального, історичного змісту. Вони засвоюють норми загальнолюдської та національної культури та усвідомлюють їх значення. У своїй діяльності школярі керуються цими гуманістичними настановами та прагнуть розвитку власних моральних якостей. У таких учнів спостерігається, як правило, недостатній рівень знань у галузі художньої культури. Не дивлячись на це, їм притаманна схильність до емоційно-насиченої оцінки народної творчості, прагнення поповнювати свої знання про мистецтво. Бажання брати участь у виховних заходах народознавчого та мистецького характеру виявляється тоді, коли вчитель чи друзі звертають на це увагу, заохочують їх та заради особистої користі. Громадські доручення виконують сумлінно, але не виявляють ініціативу та самостійність, не вміють залучати до роботи своїх товаришів. Дані учні характеризуються розвиненими патріотичними почуттями та позитивним ставленням до інших народів, націй.

Достатній рівень сформованості громадянської самосвідомості (учні експериментальних класів - 12,6 %, контрольних - 9,5%) характеризується добрими знаннями народної творчості, історичного минулого свого народу, проявом здатності до творчого сприймання національних звичаїв, обрядів українського та інших народів. Учні відчувають потребу в систематичному оволодінні соціальними знаннями, виробляють вміння оцінювати події суспільного життя. Усвідомлюючи необхідність

отримання знань, старшокласники вміють самостійно поглиблювати їх, працюючи в бібліотеках, музеях, лабораторіях. Дані школярі характеризуються розвиненими патріотичними почуттями, високою гуманністю та культурою, добротою та вмінням піклуватися про своїх рідних та друзів. Їм притаманне бережливе ставлення до національної культури та повага до представників інших народів, націй. Такі учні виявляють активність в організації і проведенні навчально-виховної роботи, ініціативу та самостійність в акціях гуманного спрямування; сприяють розвитку інтересів школярів до знань культурологічного змісту; творчо застосовують набуте у гуртках та громадській діяльності. Старшокласники визначають для себе конкретну програму самовдосконалення, яку намагаються послідовно виконувати.

Отримані дані дозволили нам зробити висновки про стан досліджуваної проблеми: у навчально-виховному процесі ще недостатньо використовуються традиції національної культури та мистецтва з метою виховання громадянської самосвідомості старшокласників; цінності, відображені у мистецтві часто тлумачаться поверхнево, у роботі педагогів звертають на себе увагу такі типові недоліки: недостатній теоретичний та практичний рівень підготовленості майбутніх учителів в умовах педагогічного вузу до вирішення даної проблеми; не розроблена система громадянського виховання старшокласників у сучасних умовах школи.

У *другому розділі* “Дослідно-експериментальна робота педагогічних колективів шкіл над впровадженням технології виховання громадянської самосвідомості учнів старших класів засобами символіки українського народного мистецтва” представлено розроблену теоретичну модель технології виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України; описано її апробацію; визначено рівні сформованості громадянської самосвідомості старшокласників на етапах формуючого і контрольного експерименту та наведено результати впровадження форм і методів навчально-виховної роботи у курсі факультативу “Українська художня культура” та в позакласній роботі зі старшокласниками.

У дослідженні ми намагалися створити цілісну систему виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України, враховуючи вікову специфіку та естетичні смаки старшокласників, що дозволяє здійснити оптимальний вибір матеріалу, визначити методи і форми його викладу.

Шляхами впровадження технології виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України ми визначили: орієнтацію на загальнолюдські та національні цінності, відображені в символіці українського народного мистецтва у позаурочній виховній роботі; удосконалення підготовки майбутнього вчителя до процесу виховання громадянської самосвідомості школярів засобами української художньої культури; включення в навчальний план загальноосвітньої школи та гімназії спеціального факультативного курсу “Українська художня культура”.

В основу запропонованої системи виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки українського народного мистецтва ми поклали такі принципи:

1. принцип єдності процесу виховання громадянської самосвідомості та емоційно-інтелектуального осмислення старшокласниками непересічності загальнолюдських художніх цінностей, відображених в символіці;
2. принцип діалогу культур, спрямований на врахування художніх інтересів та запитів сучасної молоді та усвідомлення учнями закономірностей історичної еволюції національного мистецтва і художньої культури в цілому;
3. принцип врахування вікових особливостей сприйняття образної символічної мови народного мистецтва старшокласниками;
4. принцип єдності та взаємодії складових цілісної художньої культури, осмислення її видового багатства;
5. принцип активності та систематичності у вихованні громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України.

Мета формуючого експерименту (1995-1996 н.р., 1996-1997 н.р.) полягала в тому, щоб перевірити теоретично викладену модель у практиці навчально-виховної роботи загальноосвітньої школи та гімназії зі старшокласниками. Реалізація виховних завдань у курсі “Українська художня культура” на базі експериментальних класів шкіл та гімназій велась у психолого-педагогічних умовах: ПОДИВ - ПІЗНАННЯ - ЕМОЦІЙНО-ОЦІНЮЮЧИЙ ВІДГУК - ТВОРЧІСТЬ.

Першою сходинкою на шляху психолого-емоційного сприйняття символіки художнього твору став етап ПОДИВУ, який передбачав викликати у школярів бажання опанувати духовним світом образу-символу, ціннісної ідеї твору. Сучасних старшокласників хвилюють проблеми пов’язані з соціальними та культурними подіями, що відбуваються в Україні. Тому, проводячи заняття у курсі факультативу “Українська художня культура”, ми намагалися відбирати твори українських авторів, які найбільше відповідали поставленому завданню (О.Заливахи, А.Горської, Т.Яблонської та ін.). На цьому етапі ми використовували візуальні та звукові засоби впливу, коментування незвичайних явищ та образів мистецтва.

Саме з цього моменту наступав етап ПІЗНАННЯ як інтелектуально-пізнавальний процес накопичення знань, вмінь оперувати ними, передумова становлення навичок власного оцінного судження. При цьому діяльність вчителя і учнів, спрямована на пізнання символіки народного мистецтва повинна знаходитись у радіусі цінності та єдності його етнічних, національних, загальнолюдських ознак. Активними методами навчально-виховної роботи на даному етапі були: бесіди, лекції, семінарські та практичні заняття, розповіді, доповіді, дискусії, спрямовані на формування ідей, знань, поглядів, що входять у структуру світогляду громадянина України.

У процесі експериментальної роботи, ми звернулися до джерел стародавньої духовності людства: міфології, легенд, біблійних оповідей; живописних полотен на християнську тематику. Подібне звернення зумовлене тим, що художня спадщина побудована на основі вічних моральних цінностей, що розкриваються у цих творах.

Особливого значення для формування громадянських цінностей старшокласників має українська державна символіка. Ознайомлення зі складним процесом творення національної символіки під час вивчення тем “Українська геральдика”, “Козацьке бароко” сприяло формуванню історичної пам’яті старшокласників, почуттів громадянської гордості та гідності, відповідальності за долю свого народу.

У процесі експериментальної роботи ми прийшли до висновку, що потреба творчої діяльності виникає тоді, коли учні глибоко осягають символіку художніх творів і відгукуються власними почуттями на них. На етапі ЕМОЦІЙНО-ОЦІНЮЮЧОГО ВІДГУКУ ми реалізували такі форми роботи: сприймання та аналіз творів народного мистецтва, влучний добір питань для глибшого розуміння художніх цінностей втілених у символіці, аналіз міркувань ровесників, розбір морально-етичного змісту творів, моделювання моральних ситуацій, близьких змістові художнього твору, екскурсії до краєзнавчого музею та музею народного мистецтва, бесіди з діячами культури, лекції майстрів народних ремесел, дискусії.

Результатом залучення старшокласників до пізнання і осмислення символіки українського народного мистецтва став етап ТВОРЧОСТІ. При цьому, учнівську творчість ми розглядаємо як віддзеркалення їх громадянських та морально-естетичних якостей у різних видах діяльності. Учнівська творчість виявила себе в практичних справах: написанні відгуків та рецензій на відвідані художні виставки та театральні постановки, у складанні рефератів, проведенні конкурсів на найкращу емблему, герб школи, в організації свят, диспутів, конкурсів, вікторин, вечорів.

Впровадження системи позаурочних заходів, спрямованих на формування громадянської самосвідомості старшокласників передбачало включення у виховний процес учнів експериментальних та контрольних класів. Проведення таких виховних заходів, як учнівські конференції “Моя земля - земля моїх батьків”, “Ми - рівняни”, “Там десь далеко на Волині”, “Українські берегині”, олімпіади, творчі турніри, виставки образотворчого мистецтва, співпраця з клубом “У світі прекрасного” обласного осередку товариства Просвіта, круглі столи за участю працівників освіти і культури, представників духовенства, сприяло об’єднанню зусиль щодо виховання учнів у дусі національно-свідомих громадян України

У ході формуючого експерименту ми вирішували завдання удосконалення підготовки майбутнього вчителя до процесу виховання громадянської самосвідомості школярів шляхом доповнення змісту психолого-педагогічних дисциплін культурологічним компонентом, який реалізували в процесі: 1) вивчення дохристиянської слов’янської міфології та традицій

українського народного мистецтва для виявлення їх виховного значення у курсі “Історії світової та вітчизняної культури”, “Народознавства”; 2) ознайомлення з життям і творчою діяльністю зарубіжних і вітчизняних діячів науки і культури, в особі яких був висвітлений ідеал особистості-громадянина у курсі “Історії педагогіки”; 3) включення в курс “Теорія навчання і виховання” спеціального розділу “Шляхи і методи громадянського виховання старшокласників засобами української художньої культури”; 4) формування громадянського світогляду та культури громадської поведінки вчителя в процесі вивчення циклу психолого-педагогічних дисциплін; 5) викладання за вибором факультету курсу “Декоративно-ужиткове мистецтво та народні промисли України”; 6) формування навичок громадянського виховання школярів під час проходження навчально-виховної та виробничої практики на четвертому та п’ятому курсах.

Теоретичне обґрунтування моделі громадянського виховання старшокласників, її дослідно-експериментальна апробація дозволили проаналізувати результати педагогічного експерименту. Контрольні зрізи проводилися на базі вище зазначених класів шкіл та гімназій наприкінці 1996-1997 н.р.

Щоб простежити динаміку формування громадянської самосвідомості старшокласників експериментальних та контрольних класів ми порівняли показники проведених зрізів на трьох етапах експериментальної роботи: констатуючому, в середині та наприкінці формуючого. На основі аналізу даних, ми прийшли до висновку, що на початку експерименту рівень сформованості громадянської самосвідомості у старшокласників як в контрольних, так і в експериментальних класах у більшості випадків був низький (відповідно - 58,1%, 47,9% учнів) і середній (відповідно - 32,4%, 39,5%). В середині формуючого експерименту ми провели другий зріз. Аналіз отриманих результатів дозволив нам зробити висновок, що бажаних якісних змін ще не досягнуто. Орієнтовна оцінка результатів другого зрізу привела до необхідності корекції методики формуючого експерименту.

В кінці експерименту проводився третій зріз із врахуванням даних, отриманих в результаті виявлення рівнів пізнавальної активності старшокласників, їх емоційно-почуттєвої вихованості та суспільно-творчої активності. Експертна оцінка рівня розвитку компонентів громадянської самосвідомості зростає. Достатній рівень становив - 45,9% учнів експериментальних та 13% учнів контрольних класів. На низькому рівні залишилось - 13,7% учнів експериментальних та 52,1% учнів контрольних класів.

На основі приведених даних можна вважати, що ефективність виховання громадянської самосвідомості старшокласників забезпечується при умові цілеспрямованого використання у навчально-виховній діяльності засобів символіки народного мистецтва - органічної складової цілісної системи української етнопедагогіки, які через емоційне естетичне переживання

забезпечують оволодіння старшокласниками громадянськими знаннями і вироблення навичок громадської діяльності на основі засвоєних цінностей.

У **висновках** підведено підсумки проведеної роботи:

Становлення української державності у всіх її аспектах (соціально-економічному, політичному та культурно-естетичному) вимагає якісно нового підходу до вирішення проблеми виховання громадянської самосвідомості молоді, який вимагає надання пріоритетності та об'єднання зусиль державних органів, громадських організацій, педагогічної науки у визначенні змісту та основних напрямків здійснення державної програми громадянського виховання.

Основними компонентами громадянської самосвідомості в нашому дослідженні виступили: пізнавальний - наявність світогляду громадянина України, що включає систему знань та норм і правил поведінки у суспільстві; розуміння свого генезису, державно-патріотичний рівень національної свідомості; емоційно-ціннісний - сформованість національних та патріотичних почуттів, здатність відгукуватись на прояви прекрасного в житті; занепокоєння проблемами національного державотворення; сформованість системи цінностей, що виявляються в ставленні особистості до явищ матеріальної і духовної культури; здатність оцінювати прояви сучасного суспільного життя, свою та чужу поведінку; праксеологічний - здатність застосовувати знання та вміння в різних видах діяльності, дотримання норм і правил поведінки в родині та суспільстві; взаєморозуміння, взаємоповага до інших націй, прагнення до соціальної творчості.

Як засвідчують результати констатуючого експерименту, причиною недостатньої сформованості громадянської самосвідомості старшокласників є: не розроблена система громадянського виховання молоді у сучасних умовах, неефективне використання засобів національного мистецтва у навчально-виховному процесі школи і недостатній теоретичний та практичний рівень підготовленості майбутніх вчителів до вирішення цієї проблеми. Визначення стану сформованості громадянської самосвідомості на етапі констатуючого експерименту показало, що більшість старшокласників експериментальних та контрольних класів знаходилися на низькому (відповідно - 47,9% та 58,1%) та середньому (відповідно - 39,5% та 32,4%) рівнях і лише 12,6% учнів експериментальних та 9,5% - контрольних класів мали достатній рівень сформованості громадянської самосвідомості.

Вважаємо, що громадянська самосвідомість старшокласника успішно формується засобами символіки українського народного мистецтва, в якій втілено національні та загальнолюдські цінності та ідеали.

Стрижнем системи виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України виступили: експериментальна програма факультативу "Українська художня культура", орієнтовний тематичний план та комплексна система визначених засобів (зміст, форми, методи); орієнтація на загальнолюдські та національні цінності, втілені в

українській художній культурі в позаурочній виховній роботі зі старшокласниками; удосконалення підготовки майбутнього вчителя до процесу виховання громадянської самосвідомості школярів, шляхом доповнення психолого-педагогічних дисциплін культурологічним змістом.

Результати аналізу даних, отриманих наприкінці формуючого експерименту засвідчили про позитивні зміни у вихованні громадянської самосвідомості старшокласників експериментальних класів. Достатній рівень становив - 45,9% учнів експериментальних та 13% учнів контрольних класів. На низькому рівні залишилось - 13,7% учнів експериментальних та 52,1% учнів контрольних класів.

Дослідження засвідчило, що ефективність виховання громадянської самосвідомості старшокласників обумовлюється: активним включенням учнів старших класів у навчально-виховну діяльність, яка спиратиметься на сукупність настанов, національних та загальнолюдських цінностей, відображених у символіці українського народного мистецтва, що дозволяє розкривати зміст громадянського виховання на основі конкретних уявлень про розвиток Української держави та творче формування учня; формуванням пізнавального, емоційно-ціннісного, праксеологічного компонентів громадянської самосвідомості старшокласників у таких психолого-педагогічних умовах: ПОДИВ - ПІЗНАННЯ - ЕМОЦІЙНО-ОЦІНЮЮЧИЙ ВІДГУК - ТВОРЧІСТЬ; широкою ерудицією вчителя в питаннях мистецтва та здатністю реалізовувати його соціально-педагогічні функції у навчально-виховному процесі.

Викладені вище висновки та пропозиції не претендують на вичерпне вирішення багатогранної проблеми виховання громадянської самосвідомості підростаючого покоління. Вважаємо необхідним створення цілісної системи громадянського виховання школярів, яка б забезпечила безперервність і спадкоємність виховання громадянської самосвідомості учнів на всіх етапах навчання в загальноосвітніх учбових закладах, охопила всі цикли навчальних предметів, позаурочну виховну роботу. Подальшого дослідження потребує поглиблена розробка показників, критеріїв і якостей сформованості громадянської самосвідомості учнів різних вікових груп, проблема вдосконалення змісту і методики надання кваліфікованої допомоги педагогам у вирішенні завдань громадянського виховання.

Основний зміст дисертації відображено у публікаціях:

1. Красовська О.О. Громадянська самосвідомість старшокласників. Педагогічний вплив української національної культури та мистецтва на її виховання. //Нова педагогічна думка. -Рівне: РІПКП, 1998. -№3. -С.30-35.
2. Красовська О.О. Символіка народного мистецтва України в системі етнопедагогічних засобів формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді //Наша школа. -Одеса: Видавництво обласного

відділу освіти, 1999. -№1 , -С.14-17.

3. Красовська О.О. Культурологічний підхід до процесу виховання громадянської самосвідомості старшокласників //Наша школа. -Одеса: Видавництво обласного відділу освіти, 1999. -№2 – 3, -С. 12-16.

4. Красовська О.О. Соціально-педагогічний вплив української художньої культури на формування особистості старшокласника //Педагогічний пошук. -Луцьк: ВОПОПК, 1998. -№4 (20). -С.69-72.

5. Красовська О.О. Виховання громадянської самосвідомості старшокласників у сучасних умовах //Еврика.-Рівне:Тетіс, 1998.-№1.-С.26-28.

6. Красовська О.О. Символіка в декоративному мистецтві //Оновлення змісту, методів та організаційних форм художньо-естетичного виховання учнівської та студентської молоді. Наукові записки Рівненського педінституту: Зб. наук. пр. -Рівне: Видавництво РДПІ, 1998. -Випуск 3. -С.38-49.

7. Красовська О.О. Використання символіки народного мистецтва на уроках образотворчого мистецтва у школі //Оновлення змісту, методів та організаційних форм художньо-естетичного виховання учнівської та студентської молоді. Наукові записки Рівненського педінституту: Зб. наук. пр. -Рівне: Видавництво РДПІ, 1998. -Випуск 3. -С.108-112.

Красовська О.О. Значення народної символіки в моральному вихованні школярів //Тези Міжн. наук.-практ. конф. “Педагогіка єдиного і цілісного миру. Сутність, завдання і основні напрямки наукової роботи шкіл і вузів”. -Рівне: Тетіс, 1995. -С.50-52.

9. Красовська О.О. Проблеми виховання громадянської самосвідомості школярів засобами національної символіки України //Тези Міжнар. наук.-практ. конф. “Миротворча діяльність школи і вузу”. -Рівне: Тетіс, 1997. -С.64-65.

10. Красовська О.О. К.Д.Ушинський про національний характер громадянського виховання //Тези Всеукр. наук.-практ конф. “К.Д.Ушинський - великий український педагог”. -Рівне: Тетіс, 1998. -С.64-67.

11. Красовська О.О. Шляхи та умови впровадження нової технології виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України //Тези Міжнар. наук.-практ. конф. “Навчально-виховний процес у вузі і школі та шляхи його розвитку і удосконалення”. -Рівне: Тетіс, 1999. -С.243-248.

12. Красовська О.О. Етнічні, національні та загальнолюдські чинники і соціально-педагогічні функції українського народного мистецтва у вихованні громадянської самосвідомості старшокласників //Тези Всеукр. наук.-практ. конф. ”Українська державність: ретроспектива і перспектива”. -Рівне: РІПКП, 1999. -С. 115-119.

Красовська О.О. Виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами

символіки народного мистецтва України. –Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого звання кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 - теорія та історія педагогіки. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. -Київ, 1999.

Дисертація представляє дослідження проблеми виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України. Актуальність її дослідження зумовлена необхідністю створення нової системи громадянського виховання учнівської молоді, заснованої на ідеї розвитку самосвідомості особистості у незалежній державі. В роботі визначені основні етапи розвитку ідеї громадянського виховання в Україні; обґрунтована структура громадянської самосвідомості старшокласників та особливості педагогічного впливу національних та загальнолюдських цінностей, відображених в символіці українського народного мистецтва на її становлення.

В дослідженні запропоновано науково обґрунтовані та експериментально перевірені основні ланки нової технології виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України.

Ключові слова: громадянська самосвідомість, громадянське виховання, національні та загальнолюдські цінності, символіка, народне мистецтво.

Красовская О.А. Воспитание гражданского самосознания старшеклассников средствами символики народного искусства Украины. –Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Национальный педагогический университет имени Н.П. Драгоманова. -Киев, 1999.

Диссертация представляет исследование проблемы воспитания гражданского самосознания старшеклассников средствами символики народного искусства Украины. Актуальность ее исследования обусловлена построением демократического государства и необходимостью создания новой системы гражданского воспитания учащейся молодежи, основанной на идее развития самосознания личности в независимом государстве.

В первом разделе “Теоретические основы воспитания гражданского самосознания старшеклассников средствами символики народного искусства Украины” определены основные этапы развития идеи гражданского воспитания на пути становления национальной системы образования и воспитания Украины; обоснована компонентная структура гражданского самосознания старшеклассников, ее критерии и особенности формирования в современных общественных условиях; показаны особенности педагогического влияния национальных, общечеловеческих ценностей, отраженных в символике украинского народного искусства на

становление гражданственности подрастающего поколения; анализируется состояние гражданского воспитания старшеклассников в современной школе, определены уровни формирования гражданского самосознания старшеклассников на этапе констатирующего эксперимента.

Основными компонентами гражданского самосознания в нашем исследовании выступили: познавательный – наличие мировоззрения гражданина Украины, что включает систему знаний, норм и правил поведения в обществе; понимание своего генезиса, государственно-патриотический уровень национального самосознания; эмоционально-ценностный – наличие национальных и патриотических чувств, способность отзываться на проявления прекрасного в жизни; личная обеспокоенность проблемами построения государства; сформированность системы ценностных ориентаций, что проявляются в отношении личности к явлениям материальной и духовной культуры; способность оценивать явления современной общественной жизни в Украине, свое и чужое поведение; праксеологический – способность использовать знания и умения в различных видах деятельности, соблюдение норм и правил поведения в семье и обществе; взаимопонимание, взаимоуважение к представителям других наций, стремление к социальному творчеству.

Считаем, что гражданское самосознание старшеклассника успешно формируется средствами обрядово-религиозной, христианской, государственной, региональной символики, отображенной в произведениях украинского народного искусства. В ней воплощены ценности таких уровней: вечные (идеалы добра, любовь, правда, вера, надежда, красота); национальные (идея самостоятельности и государственности Украины, возрождения национального самосознания и достоинства, уважение к украинской культуре и языку); демократические (социальная гармония, уважение к правам народов и человека, высокое правовое сознание, равенство); семейные (верность и любовь, целостность семьи, опека детей и старших, культ предков); ценности личной жизни (мужество, оптимизм, твердость слова, творческий потенциал, терпеливость, здоровый способ жизни, способность к самореализации). Усваивая содержание символики народного искусства украинская молодежь должна обогатиться знаниями, идеями, ценностями национального и общечеловеческого уровня. Осмысленные таким путем ценности трансформируются в моральные ориентиры личности гражданина. Этот компонент структуры личности является стержнем самосознания, вокруг которого вращаются помыслы, чувства человека. В этом состоит специфика ценностного подхода к решению проблемы воспитания гражданского самосознания личности средствами символики народного искусства Украины.

Во втором разделе “Опытно-экспериментальная работа педагогических коллективов школ по реализации технологии воспитания гражданского самосознания учеников старших классов средствами символики украинского народного искусства” представлена разработанная теоретическая модель технологии воспитания гражданского самосознания старшеклассников

средствами символики народного искусства Украины; описана апробация данной технологии в психолого-педагогических условиях: УДИВЛЕНИЕ – ПОЗНАНИЕ – ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЦЕННОСНОЕ ОТНОШЕНИЕ - ТВОРЧЕСТВО; определены уровни формирования гражданского самосознания старшеклассников на этапах формирующего и контрольного экспериментов; приведены результаты внедрения форм и методов воспитательной работы в условиях внедрения новой технологии.

Основой экспериментальной педагогической технологии воспитания гражданского самосознания старшеклассников средствами символики народного искусства Украины выступили: программа факультатива “Украинская художественная культура”, ориентировочный тематический план и комплексная система определенных мероприятий (содержание, формы, методы); ориентация на общечеловеческие и национальные ценности украинской художественной культуры во внеурочной воспитательной работе со старшеклассниками; усовершенствование профессиональной подготовки будущего учителя к процессу воспитания гражданского самосознания школьника средствами украинской художественной культуры, посредством дополнения содержания психолого-педагогических дисциплин культурологическим содержанием. В исследовании даны методические рекомендации учителям, кураторам по внедрению новых форм работы в учебно-воспитательный процесс школы и гимназии.

Ключевые слова: гражданское самосознание, гражданское воспитание, национальные и общечеловеческие ценности, символика, народное искусство.

Krasovska O.O. Upbringing of senior pupils' public selfconsciousness by means of the folk art symbols of Ukraine. –Manuscript.

The Degree of Candidate of Pedagogical Science on the speciality 13.00.01 - Theory and History of Pedagogy - The Ukrainian State Pedagogical University named after M.P.Drahomanov. - Kyiv, 1999.

The dissertation presents the investigation of the problem of senior pupils' public selfconsciousness upbringing by means of the folk art symbols of Ukraine. In the work the main periods of the public education idea development are defined; the structure of public selfconsciousness of senior pupils and pedagogical influence peculiarities of national and the whole mankind values being reflected in Ukrainian folk art symbols on its formation are substantiated.

In the investigation there has been proposed the scientifically grounded and experimentally examined main links of the new technology of senior pupils' public selfconsciousness upbringing by means of the folk art symbols of Ukraine.

Key words: public selfconsciousness, public education, national and the whole mankind values, symbols, folk art.